

Cilt 5 / Sayı 1 / Yaz 2025

Araştırma Makalesi

Devrim ve Savaş Bağlamında Hüseyin Cavid'in Romantik Kahramanları

Rövşen Memmedov

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi, Teoman Duralı İnsan ve Toplum bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ORCID: 000-0002-8821-0517

rrr_188@mail.ru

Memmedov, Rövşen. "Devrim ve Savaş Bağlamında Hüseyin Cavid'in Romantik Kahramanları". *KÜN: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 5.1 (Yaz 2025): 38-48.
DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.55>.

Geliş Tarihi: 13.04.2025 / Kabul Tarihi: 21.05.2025 / Yayımlanma Tarihi: 30.06.2025

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.

Devrim ve Savaş Bağlamında Hüseyn Cavid'in Romantik Kahramanları

Rövşen Memmedov

Özet

Azerbaycan edebiyatının 20. yüzyılın başlarındaki gelişimi oldukça karışık bir döneme tesadüf etmektedir. Dönemin önemli karakteristik özelliklerinden birisi romantik edebiyatın meydana gelmesi ve gelişim sürecidir. Bu hareketin önünde giden en önemli yazar, şair ve oyun yazarı Hüseyn Cavid'dir. Azerbaycan dramaturji alanında yeni çığır açan Cavid, zengin edebî miras bırakmıştır. Eserlerindeki hayat malzemesi ve sanat içeriği tarih, etnografya, ahlâk, estetik, felsefe, folklor çalışmaları, edebiyat çalışmaları, tiyatro gibi pek çok renkli düşünce alanı için tükenmez bir hazinedir. Felsefi ve tarihi trajedileri, aile ve ev içi dramları üslup ve Yenilikçi yapısıyla Azerbaycan dramaturjisinde yeni bir sahne yaratmakla kalmamış, aynı zamanda ulusal tiyatro kültürünün gelişmesinde de önemli bir etki yaratmış ve bütün eserleri "Cavid Tiyatrosu" olarak nitelendirilmiştir. Sovyetler Birliği'nde totalitarizmin korkunç döneminde Hüseyn Cavid, sosyalizmin "başarıları" hakkında yazmaya yanaşmıyor, Stalin'i ve Azerbaycanlı efendileri övmekten kararlılıkla kaçınıyordu. Bu nedenle Sibiry'a buzullarına sürgün edilmiş ve orada ölmüştür. İlk eserleriyle kendisini edebiyat dünyasına tanıtan Cavid, piyesleriyle öne çıkmayı başarmıştır. Romantik bir üslubu olan Cavid, eserlerinde savaşları kınamış, savaş taraftarlarını eleştirmiş, insanlık konusunu en üst düzeyde analiz etmiştir. Hayata ve insanlara karşı romantik tutum, sanatsal ve felsefi genellemeler Cavid eserlerinin ana temasını belirlemiştir. Eserlerindeki kahramanlar savaşa itiraz eden, tüm insanlığı barışa sesleyen, dünyadaki kanın durmasını isteyen insanlardır. Ele alınan çalışmada Cavid'in *Azer*, *Şeyda*, *İblis*, *Topal Teymur*, *Knyaz* eserlerinde bu konular araştırılmış ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Devrim, Sınıf Mücadelesi, Romantizm, Neoklasizm, İnsani Değerler

Hüseyn Cavid's Romantic Heroes in The Context of Revolution and War

Abstract

The development of Azerbaijani literature in the early 20th century coincides with a rather complicated period. One of the important characteristic features of the period is the emergence and development of romantic literature. The most important writer, poet and playwright who led this movement was Hüseyn Javid. Javid, who broke new ground in the field of Azerbaijani dramaturgy, left a rich literary heritage. The life material and artistic content in his works are an inexhaustible treasure for many colorful fields of thought such as history, ethnography, ethics, aesthetics, philosophy, folklore studies, literary studies and theater. Its philosophical and historical tragedies, family and domestic dramas, style and innovative structure not only created a new stage in Azerbaijani dramaturgy but also had a significant impact on the development of national theater culture and were

called "Javid Theater". During the terrible period of totalitarianism in the Soviet Union, Hüseyn Javid refused to write about the "successes" of socialism and resolutely avoided praising Stalin and his Azerbaijani masters. For this reason, this determined figure was exiled to the Siberian ice and died there. Cavid, who introduced himself to the literary world with his first works, managed to stand out with his plays. Having a romantic style, Cavid condemned wars, criticized war advocates, and analyzed the issue of humanity at the highest level in his works. Romantic attitude towards life and people, artistic and philosophical generalizations determined the main theme of Javid's works. The heroes in his works are people who object to war, call for peace for all humanity, and want the blood in the world to stop. In the study under consideration, these issues were investigated and analyzed in Cavid's prominent plays, "Azer", "Şeyda", "İblis", "Topal Teymur" and "Prince".

Keywords: Revolution, Class Struggle, Romanticism, Neoclassicism, Human Values

Giriş

1900-1917 dönemi, Azerbaycan edebiyatının gelişmesinde önemli yer tutmaktadır. Bu aşama, ulusal basının ve gazeteciliğin yaygın bir şekilde gelişimi, eleştirel gerçekçilik ve romantik edebiyat eğilimlerinin bir edebî mektep biçiminde oluşmasıyla karakterize edilmektedir. Bu dönemde Azerbaycan edebiyatında şekil ve içerik bakımından tamamen yeni ve özgün bir aşamanın ortaya çıktığı söylenebilir. Hem gerçekçi hem de romantik eserlerin edebiyatta kendine yer bulması, gelecekte ulusal edebiyatta yeni şair ve yazarların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Hayatı olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi görmek isteyen romantik şairlerin temsil ettiği ilerlemeci romantik şiir; konusu, fikir dünyası, biçim- içerik, sanatsal dil ve sanatsal anlatım açısından özgün özellikleriyle öne çıkmıştır. 20. yüzyıl Azerbaycan romantizminin tarihi kökenlerinden, ideolojik ve sanatsal kaynaklarından Doğu ve Avrupa romantizmiyle ilişkilerine kadar Mehmed Hadî, Hüseyn Cavid, Abbas Sıhhat, Abdulla Şaîk gibi romantik sanatçıların hayatı ve yaratıcılıkları, edebiyat çalışmalarının merkezi hâline gelmiştir. Hüseyn Cavid bu dönemin kendine has üslubuyla öne çıkan şairlerden biridir. "Hüseyn Cavid, ortaya koyduğu muhteşem fikirlerle her zaman çağdaşımız olmuş ve olmaya devam ediyor" (Veliyeva 4).

Cavid denilince akla sosyal- felsefi, ahlaki, lirik-psikolojik eserler gelmektedir. Hüseyn Cavid'in eserlerinde hümanizm ve vatanseverlik, özgürlük ve eşitlik fikirlerinin yanı sıra aydınlanma temaları da yer almaktadır. "Türkçülük, vatanseverlik ve Türk sevgisi öğretilerini Rıza Tevfik ve Mehmet Akif'ten almıştı" (Veliyeva 140). Millî edebiyata kendine has söz incileri kazandıran Hüseyn Cavid, insanı kâmillik zirvesine çıkaran, kendisini tanıtan ve şekillendiren, fikirleri ve özgünlüğüyle seçkin ve büyük bir edebî mekteptir. Bu edebiyat okulu her zaman bir kültür, eğitim ve zekâ okulu olarak kalmaktadır. Hüseyn Cavid, ulusal edebiyatta benzeri görülmemiş, evrensel fikirlerle zengin bir miras bırakmıştır. İlahi aşk, insan, ana, barış ve diğer konularda çeşitli eserler veren şair, emperyalist savaşların eleştirilerine de geniş yer vermiştir. *İblis*, *Savaş ve Felaket*, *Topal Teymur*, *Savaş Tanrı'sının Karşısında*, *İblis'in İntikamı*, *Knyaz* gibi eserlerinde hümanist bir şair olarak insanlığın kaderiyle ilgilenmiş ve düşüncelerini dile getirmiştir.

Cavid Efendi'nin Edebî Yaratıcılığı

Azerbaycan romantik edebiyatının kurucularından ve önemli temsilcilerinden olan Hüseyin Cavid, yazdığı eserleriyle, yarattığı kahramanlarıyla kendine has bir yol çizmiştir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Bölümü'nden mezun olan Cavid, Nahçıvan'da, ardından Gence, Tiflis ve Bakü'de öğretmenlik yapmıştır. Hüseyin Cavid, klasik Azerbaycan edebiyatının geleneklerini, değerlerini geliştiren sanatçılardan biridir. Edebiyat dünyasına küçük şiirlerle gelmiş ve şiirsel yaratıcılığını yaşamı boyunca sürdürmüştür. Cavid'in ilk şiirlerinden bile yetenekli bir şair olduğu fark edilmiştir. Edebiyat kariyerine şair ve gazeteci olarak başlayan Hüseyin Cavid, ilk basılı eserlerini 1904 yılında *Şark-i Rus*¹ gazetesinde yayımlamıştır. "Genç yazar daha sonra *Hayat*, *İrşat*, *Terakki*, *Hakikat*, *İkbal*, *Açık Söz* gibi gazetelerde düzenli olarak yer almıştır. Hüseyin Cavid drama çalışmalarına 1910 yılında yazdığı *Ana* oyunu ile başlamıştır. Eser 1913'te Tiflis'te basılmıştır. Oyunun konusu bir Orta Çağ İtalyan romanından alınmış olsa da Cavid bunu millî düşünceye, Azerbaycan-Türk zihniyetine uyarlayarak özgün bir eser ortaya çıkardı."²

İlk eserleriyle kendisini edebiyat dünyasına tanıtan Cavid, piyesleriyle öne çıkmayı başarmıştır. "İlk kalem denemelerinden 1937 yılında baskılarla karşılaştığı güne kadar yazdığı şiirler, büyük şair imajının ölümsüzlüğünü sağlamıştır. Ancak Hüseyin Cavid aynı zamanda büyük bir filozof, Azerbaycan edebiyatında ilk manzum tiyatronun kurucusu, güçlü bir oyun yazarı, trajedi ustası, değerli oyunların yazarıdır."³ Romantik bir üslubu olan Cavid, eserlerinde savaşları kınamış, savaş taraftarlarını eleştirmiş, insanlık konusunu en üst düzeyde analiz etmiştir. Hayata ve insanlara karşı romantik tutum, sanatsal ve felsefi genellemeler Cavid eserlerinin ana temasıdır. Hüseyin Cavid'in şiirlerinde romantizm ve gerçekçilik birlikteliği görülmektedir. Şair, iyiliğin bedeli için parlak romantik hayaller beslediği kadar, kötülüğün yok edilmesi için de sabırsız ve acı tedbirler ortaya koyar. "Cavid'in şiirindeki romantik karamsarlık, olumsuzluk ve umutsuzluk zamanla militan bir şarkıya, sıradan bir "devrimci"ye dönüşür" (Aliyeva ve Ahmedova 33). Hüseyin Cavid, tekrarı mümkün olmayan, kendine ve sanatına özgü şiirsel anlatım ve araçların yazarı olarak oldukça başarılı bir çizgiye sahiptir. "Hüseyin Cavid, çağın üzerinde duran bir sanatçı olarak, canı pahasına millî idealini yaşatarak, sadece edebiyat tarihine değil, ülke tarihine de adını altın harflerle kazımıştır. Şair, karmaşık sosyal çalkantıların, toplumdaki kafa karışıklığının, onlarca yıllık siyasi kaosu ve millî-ahlaki gerilemenin Hüseyin Cavid'in yaratıcılığını etkileyemediği bir dönem yaşadı" (Rehimli 7). Sovyet ideolojik "makinesi"nin bu büyük sanat adamını yok edecek ve ona zarar verecek gücü yoktu. Hüseyin Cavid'in edebi kişiliği, sanatçının estetik ideali, gerçek felsefi-ideolojik yönelimleri, özgün sanatçının insani değerlere karşı tutumunda silinmez izler bırakmaktadır.

Hüseyin Cavid'in Tarihî Piyeleri

Romantik ve neoklasik akımın önde gelen temsilcilerinden biri olan Hüseyin Cavid, eserlerinde her zaman insani fikirlere sadık kalmış, savaşları ve çatışmaları insanlık trajedisi olarak değerlendirmiştir. İnsanları daima barışa ve doğru yola çağırmıştır. "Hüseyin Cavid'in eserlerinde ortaya koyduğu fikirler, bilgiler, yaşam olayları vb. o kadar gerçekçi, ustaca ve ilgiyle ifade edilir ki, okuyan her öğrenci olayları net bir şekilde algılayabiliyor, düşünebiliyor, karşılaştırabiliyor ve yargılayabiliyor" (Esgerzade 55). Hüseyin Cavid'in devrimci atılımlar ve

¹ 1903 yılından bu yana Tiflis'te haftada üç kez Azerbaycan dilinde yayınlanan sosyo-politik, ekonomik, bilimsel ve edebi bir gazetedir. 1891 yılında "Keşköl" gazetesinin kapatılmasından sonra Tiflis'te yayımlanan ilk Azerice gazetedir.

² <https://huseyncavid.az/m/hc/ET: 01.12.2024>.

³ <https://sonavaliyeva.com/az/meqaleler/488/huseyn-cavid-yaradiciliinda-janr-xususiyetleri-sona-veliyeva-yazir/ET: 02.12.2024>.

değişimler döneminden bahseden üç büyük cilt kitabının olduğunu belirtmek gerekir. Bunlar özellikle *Şeyda*, *Knyaz* piyesleri ve *Azer* destanıdır.

Her dönem için güncel olan *Şeyda* piyesi, Bakü’de matbaa işçileri ile işverenler arasındaki sınıf mücadelesini konu alır. İlginçtir ki genç aydınların devrime yönelik çalışmalarındaki tutumları, devrime katılımları bu kadar tutarlı ve gerçekçi değildir. “Devrimci mücadele konusunda zaman zaman karamsarlaşıp mücadeleden uzaklaştıkları eserlerdeki olayların gidişatına bakıldığında görülmektedir. Bunun nedeni ise devrimci fikirleri ve karakterlerindeki çelişkiyi henüz tam olarak anlayamamış olmalarıdır” (Efendiyev 33). Cavid, diğer drama çalışmalarından farklı olarak bu eserinde gerçek ve hayati konulara çok yer ayırmıştır. Oyunun ilk sahnelerinde matbaa işçisi *Şeyda*’nın özgürlük arzusu ve işçilerin hak anlayışı, oyun yazarının toplumsal mücadelenin durumu ve görevleri konusunda çıkarımlarda bulunmasını sağlar.

Devrimci mücadeleyi matbaa işçileri ölçeğinde anlatan Cavid’in, “profesyonel devrimci” karakteri yaratma konusunda hiçbir fikrinin olmadığı belirtmelidir. Ana öncelik, zihinleri politik olarak uyanmış ve devrim yapan, modern fikirli gençlerin sanatsal imajını yaratmaktır. *Şeyda*’nın karamsarlığı, genç bir adamın aniden devrime kapılmasının tökezlemelerine bağlanabilir. “Cavid onu ne güçlü bir karakter ne de bilge bir lider seviyesine yükseltmez. Bu ölüm kalım mücadelesinde sarsılan *Şeyda*’nın romantik manevi dünyasını bize açmak ve göstermek istiyordu” (Guliyev 67). İşçiler tarafından devrim marşları söylediği için işten atılan ve tutuklanan *Şeyda*’nın bunalıma girerek dervişâne bir yaşam sürmesi, mücadelenin sona ermesine izin vermeyecek bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Binbir talihsizliğe maruz kalan, kardeşi veremden ölen, ağır çalışma koşulları altında bir kolunu kaybeden ve aslında meydanlarda yalnız kalan Kara Musa’nın intikam duyguları toplumu ileriye taşıyamazdı. Bir bütün olarak *Şeyda* oyunu, isyankâr konuşmalar yapmasına rağmen gerçek mücadele yollarını bulamayan insanların trajedisini anlatmaktadır.

Cavid’in eserindeki savaş ve barış motifinin Namık Kemal’in Türk edebiyatındaki *Hürriyet Kasidesi* eseriyle örtüştüğünü belirtmek gerekir. Namık Kemal’in eserinde özgürlük, halkın kurtuluşunun tek yolu olarak nitelendirilmekte ve halkın bu yola girmeye büyük hakkı olduğu gösterilmektedir. Şairin şiire yansıyan özgürlük konusundaki düşünceleri, Londra’da çıkan *Hürriyet* gazetesindeki bir makaledeki düşüncelerle aynıdır. Makalesinde “İktidar hakkı onaylandığı takdirde halkın cumhuriyet kurma hakkına sahip olduğunu” ileri süren Namık Kemal, halkın zulme ve köleliğe karşı siyasi mücadelede sağlam ve sert adımlar atmakta haklı olduğunu beyan eder. Şair, *Hürriyet Kasidesi* adlı şiirinde, halkın haklarını verenleri çok takdir eder, insanları yalnızca ve sadece halka hizmet etmeye çağırır:

“Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten
Mürüvvet-mend olan mazlûma el çekmez îânetten
Mûini zâlimin dünyâda erbâb-ı denâ’ettir
Köpekdir zevk alan sayyâd-ı bî-insâfa hizmetten.” (Kemal 82).

Namık Kemal’in yaşadığı ve çalıştığı dönemde Türkiye siyasî bir çalkantı içindeydi. Bu durum, şairin vatan ve millet hayallerinin gerçekleşmesini engelliyordu. Daha doğrusu şair, bu süreçlerin girdabında, halkı için dilediği günlerin henüz çok uzakta olduğunu fark etmiş ve düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Ölürsem görmeden millette ümid ettiğim feyzi
Yazılsın seng-i kabrime vatan mahzun, ben mahzun.” (Guliyev 81).

Hüseyin Cavid'in yaşadığı dönemde ve yerde de aynı sosyo-politik girdaplar vardı. Vatan ve millet kategorisi hemen hemen tüm yüzyıllarda edebiyatın ana çizgisini oluşturmuştur.

Cavid'in diğer eseri olan *Knyaz* piyesi 1922'de yazılmış, ilk kez 1930'da sahnede oynanmış ve halk tarafından büyük beğeni toplamıştır. 1917'deki Şubat burjuva devriminin zaferini *Şeyda* trajedisinde anlatan Cavid, *Knyaz* trajedisinde proleter devriminin zaferi sonucu "Knyazler" dünyasının trajedisini göstermiştir. Eserde iki temel karakter vardır: Eski dünyayı yeni bir toplumla değiştirmek isteyen Anton ve eski dünyayı ne pahasına olursa olsun korumak isteyen Knyaz. Aralarındaki küçük çatışma sonda dramatik hâle gelmektedir. Sosyo-tarihsel gelişme sonucunda öyle bir zemin oluşturulmuştur ki proleter devrimin yapılması ve Şubat burjuva yapısının yıkılması gerekli olmuştur. "Şairler, yazarlar, oyun yazarları ve diğer yaratıcı insanlar devrimin kutlanmasını memnuniyetle karşılarken, Cavid bu koşullar altında karşı kutbun durumunu, yaşadığı psikolojik şokları, maddi ve manevi iflasını anlatmayı tercih etti" (Garayev 27). Cavid, bu eserinde devrimin kükreyen dalgalarından korkup Avrupa'ya kaçan Knyaz ve ailesinin yaşadığı trajediyi ustaca hikâye etmiştir.

Cavid'in insanlığı tehlikeye atacak her şeye karşı olması normaldir. Cavid romantizmini ilgi çekici kılan özelliklerden birisi de budur. O, devrimci süreçlerin başlangıcını içeren *Şeyda* trajedisiyle devrimin getireceği güzel yaşamı dilemiş, devrimin sonucuna adanmış *Knyaz* trajedisinde ise devrimlerin yol açacağı sıkıntıları ön plana çıkarmıştır.

"İblis" ve Şeytansı İnsanlar

İnsanlık trajedisinin temelinde ruhun yattığını fark eden Cavid'in çalışmaları, devrim ve savaş temasıyla paralellik göstermektedir. Savaş sorunu, yazarın *İblis*, *Topal Teymur*⁴, *Siyâvuş*⁵, *İblis'in İntikamı* adlı oyun ve trajedilerinde, *Hayyam*, *Peygamber* dramlarında ve Azer manzumesinde yansıtılmıştır. *Şeyh Senan* ve *İblis* trajedileri fikir, içerik ve sanat açısından diğer eserlerine göre öne çıkar. Her iki trajedinin de kahramanları gerçeğin peşindedir. Kin ve nefret duygularını bastırarak ideal bir kişilik olarak yükselen ve son anda hayatına mal olsa da gerçek olduğuna inandığı mutluluğa, Humar'a kavuşan Senan, okurların gözünde yükselir. Tam tersine kendi nefsinin kurbanı olan Arif, kin dolu, bitmek bilmeyen bir "vahşi" varlığa dönüşmüş, sevdiklerine ve tüm çevreye düşman olmuştur.

İblis trajedisinin Hüseyin Cavid'in yaratıcılığının başyapıtı olduğunu söylemek gerekir. Şair, burada bireysel kişiliklerin kaderini değil, insanların, insanlığın kaderini düşünür. Cavid'in yaratıcılığının temel önceliği, dış çevrenin insan maneviyatının oluşumunda önemli bir rol oynamasıdır. "O, insanların başına gelen trajediden çıkış yolunu, kültür kazanmaları şartıyla manevi arınma, ıslah ve kademeli evrimde görür" (Ceferov 44). Cavid'in savaş sorunları ve insanlığın felaketi, savaş ve hümanizm konularını Doğu felsefesi düşünce tarzı üzerinden ele aldığı *İblis* eseri, öncelikle romantik bir piyestir. Cavid okuyuculara savaştan bir devletin politikasını değil, bir bütün olarak savaşın trajedilerini, karmaşık dramatik çarpışmalarda insanlığın şeytan tarafından yok edilmesini, psikolojik ve felsefi karşıtlıkları aktarmayı başarmıştır. *İblis*, mitolojik bir karakter olmasına rağmen, *İblis* trajedisi, H. Cavid'in yaşadığı 20. yüzyılın başlarındaki karmaşık, çalkantılı ve çelişkili gerçek tarihsel olaylara dayanmaktadır. "Hüseyin Cavid'in *İblis* trajedisi, yalnızca onun eserlerinin değil, aynı zamanda dünya edebiyatında bu konuda yazılmış tüm eserlerin bir başyapıtı olarak kabul edilebilir" (Veliyeva 136).

⁴ Timur; Timur Küregen.

⁵ Siyâvuş – Firdevsî'nin "Şehname" eserinin kahramanlarından biri.

Peygamberlere, kanunlara ve kitaplara uyduktan sonra hakikati bulamayan Arif, şeytani bir tavır sergileyerek Allah'ın işine karışır. Zaten dünyada insanlarla birlikte şeytana da yer vermesini fazlalık olarak görür:

“Ya Rab, bu cinayet, bu ihanet, bu sefalet,
Bulmaz mı nihayet?
İnsanları halk etmede var belki de hikmet
İblis'e ne hacet?” (Cavid 10).

Şeytanı içeride değil de göklerde hayal etmesi ilginçtir. “Bu eserde iki ana karakter var: Arif ve İblis. Bunlar insan kalbindeki iki önemli eğilimin sembolleridir: Arif- İyilik ve İblis- Kötülük. Bu iki sembol- İyilik ve Kötülük- Cavid tarafından çok sıra dışı ve yaratıcı bir şekilde verilmiştir” (Esgerzade 294).

İblis'in yaratılışının kusurunu Allah'ta gören ve sonunda iç dünyasını temizleyemeyen Arif, kalbindeki şeytana itaat eder:

“Artık yetişir, anladım, izaha ne hacet?
Karşımdaki İblis imiş, eyvah, ne dehşet.
Hep kahrolurken şu cihan hain elinle,
Bilmem neye geldin, neye geldin bana söyle?” (Cavid 12).

“Eserde Arif'in dünyadaki suçlara, baskılara ve adaletsizliklere isyan eden bir adamdan, azılı bir suçluya dönüşmesi, toplumda hâkim olan insanlık dışı eğilimlerin özünü yansıtmaktadır. Arif burada bir birey değil, insanlığın kaderini ifade eden sembol düzeyine yükseltilmiş ve genelleştirilmiş bir karakterdir. Arif'in trajedisi genel olarak bir insanlık trajedisidir” (Ceferov 82).

Cavid'in vardığı sonuca göre, eğer dünya bu kadar çok şeytani insanla doluysa ve bunlar barış zamanında bile herkesin mutluluğuna engel olabiliyorsa, savaş zamanlarında milyonları yıkıma mahkûm edebiliyorsa, artık Şeytan'a gerek yoktur. İnsanlığın bu hâlini gören İblis, daha fazla şer işler ve kötülük yapma gereği duymaz ve trajediyi şöyle mantıklı bir sonla tamamlar:

“İblis nedir?
-Cümle ihanetlere bais...
Ya herkese hain olan insan nedir?
-İblis.” (Cavid 140).

İblis, Elhan'ın duruşmasını gördükten hemen sonra biraz sarsılır ve şeytanlaştırılmış insanları suçlayan son monoloğunu söyler. Elhan'ın Cavid'in yarattığı mahkemede İblis'e yer yoktur. Çünkü ağına düşürdüğü insanların ya tövbe edip hak yoluna dönmeleri, ya da ıslah edilmeyecek “halleriyle” kınanıp yok edilmeleri gerekmektedir.

İnsanları seven, herkesin iyiliğini dileyen, merhamet timsali olan Şeyh İhtiyar, kızı Haver'in ölümünden sonra tüm varlığıyla sarsılır ve “intikam” “intikam” cıgıllarıyla cılgına dö-

ner, tarlalarda ve ormanlarda dolaşır. Tanrı'yı arayan İhtiyar, dökülen kanın ve masum şekilde ölen yavrusunun cevabını sormak ister ama bulamayınca aklını tamamen kaybeder ve her şeyden intikam alma arzusuyla yanar:

“Tanrı’dan, yırtıcı sersemlerden,
Bu batan kanlı güneşten, gökten
Hiçliğin kahrkahasından...” (Cavid 85).

Bu trajedide iki kadın karakter var: Haver ve Rana. Her iki karakter de Arif'in iç dünyasının dramatik ve dinamik bir şekilde gelişmesinde etkin rol oynar. Bu iki kadının sadece Arif karakterini değil, trajedinin özünü de çözmede önemli bir rolü vardır. Haver, Arif'i içtenlikle seven, hayatın ve aile mutluluğu içinde yaşamanın anlamını gören, doğru fikirli bir kadındır. Haver, Rana gibi insanların gizemli aşkına uyanan, Arif gibi hayali kocalarının ihanetinin kurbanı olan Doğru kadınlarının genelleştirilmiş bir karakterdir.

Arif'in iyilikten vazgeçip kötülüğe hizmet etmesinin ana nedeni ve etkeni Rana'dır. Arif, Vasıf ve İbn Yemin gibi üç adamın hayatında ve davranışlarında önemli rol oynayan Rana, eserde (trajedide) İblis'in yarattığı asıl “nifak”tır. Bu yüzden onunla yakın temas halinde olan tüm karakterlerin kaderi trajediyle sonuçlanır.

Topal Teymur oyun yazarının askerî bir deha, hükümdar ve askerlik sanatı hakkındaki düşüncelerinin bir tezahürüdür. Emir Teymur ve çevresindekiler, düşünce ve davranışlarıyla ciddiyet ve ihtiyatlarıyla okuyucuda kendilerine karşı derin bir saygı uyandırırken, Yıldırım Beyazıt'ın sarayındaki kişiler şaşkınlık ve acıma duygusu yaratır. Emir Teymur'un kampındaki neredeyse tamamı, belirli ve kesin bir amaç için bir araya getirilmiş, gerektiğinde tek bir yönetimin komutası altında hareket eden güçlerdir. Yıldırım Beyazıt'ın kampında “Şeyh Buhari” ve “Maskara Cüce” dışında herkes ya geleceği görmeyen ya rezil ya hain ya da emre itaat eden insanlardan oluşmaktadır. Birbirleriyle çatışmanın eşiğinde olan bu iki Türk imparatorluğunun saray dünyasının tasvirindeki bu karşıtlık, uyanık ve geleceği doğru değerlendirebilen başkanların zaferiyle sonuçlanır:

Teymur: Acaba mağrur Yıldırım ne düşünüyor?

Yıldırım: Düşünecek bir şey yok. Evet sen galipsin. Lakin bu zafer Türk akvamını değil, yalnız fırsat bekleyen komşu ülkeleri memnun etti.

Teymur: Hiç merak etme Hakan'ım. Sen kör bir Abdal, ben bir deli topal. Eğer dünyanın zerre kadar değeri olsaydı yığın yığın insanlara ucu bucağı yok memleketlere... Senin gibi bir kör benim gibi bir topal musallat olmazdı. (Cavid 302).

Cavid'in diğer oyunlarında yarattığı romantik kahraman karakterler arasında Peygamber ve Topal Teymur kendilerine has davranışlarla öne çıkar. Ancak Yıldırım Beyazıt'ı mağlup eden Timur'un üzüntüsü ile zafer çanıyla hakikatin ve hakikatin ışığını dünyaya yayan Peygamber'in üzüntüsü arasında büyük bir fark vardır.

Hüseyin Cavid, tarihî bir oyun yazarken ne Timur'u ne de Yıldırım Beyazıt'ı savaş tutkusundan alıkoymaz. Çünkü bu, tarihî gerçeklerin çarpıtılması anlamına gelir. Ancak Divanbeyi ve Şeyh Buhari gibi karakterler yaratarak savaşlara karşı olumsuz tavrını açıkça göstermiştir. Bu ve eserdeki diğer bazı karakterler Cavid'in fikirlerinin ve ideolojisinin ifadesidir.

“Cavid’i Teymur’u idealize etmekle suçlayan eleştirmenler nedense bu noktaya ya çok az dikkat ettiler ya da hiç değinmek istemediler” (Memmed 66).

Orhan, oyundaki Topal Teymur’dan sonra ikinci önemli karakterdir. Orhan gibi kamu işlerinde gizli görevler üstlenen kişilerin yaptığı hatalar çoğu zaman hem kendileri hem de devletin çıkarları açısından tehlikeli sonuçlar doğurmaktadır. Orhan’ın Olga’yı Timur gibi bir hükümdarın kampından kaçırması sadece bir hata değil aynı zamanda affedilmez bir suçtu. Ancak bu hatası aynı zamanda ortak davaya da yarar, yani Yıldırım’ı hain olduğuna inandırır. Bunun sonucunda Osmanlı sarayında ve ordusunda geniş bir faaliyet yelpazesine kavuşan Orhan, Emir Timur’un kendisine verdiği görevlere tam olarak uyar.

Hüseyin Cavid, *Topal Teymur*’da olaylara gerçekçi bir bakış açısıyla yaklaşmış, Emir Timur ve Yıldırım Beyazıt’ın yürüttüğü savaşın emekçi kitlelere nelere mal olduğunu birçok bölümde açıkça ortaya koymuştur. Hem Yıldırım’ın hem de Timur’un ordusuyla ilgili sahnelerde bu tür epizotlar verilir. Timur’un ordusunda savaş alanına soygun ve kişisel çıkar duygusuyla gelen askerler vardır. Örnek olarak birinci görevliyi göstermek mümkündür. Onun kaygısı savaşta bir şeyler çalmak ve mümkünse savaştan kaçınıp dinlenmektir.

Ancak Timur’un ordusundaki herkes bu görüşte değildir. İkinci nöbetçi subay, birinci nöbetçi subaya Bingöl vadisinde üç ay boyunca keyifle dinlendiğini hatırlatarak, sözlerinin bir Türk askerine değil korkak bir asker kaçağına yakıştığını söylemektedir:

İkinci nöbetçi: Vay, Yahudi tellalı, vay. Sen savaşa yağma için mi geldin?

Birinci nöbetçi: Ne demek, Topal ad kazansın da arada benim canım gitsin, öyle mi?

İkinci nöbetçi: Sus, artık yetişir; şu sözler bir Türk’e yakışmadığı gibi bir askere hiç yakışmaz.

Birinci nöbetçi: Ne demek? Sanki asker insan değil mi ya? Evet, ne demek. Ölüp öldüren biz, gülüp eğlenen onlar. Çarpışıp vuruşan biz, ad san kazanan onlar. Aç çıplak kalan biz, zevk ü sefaya dalan yine onlar. (Cavid 294).

Her zaman barıştan yana ve romantizmin önde gelen temsilcilerinden olan Cavid, esrinde savaşın çözümlerini zengin kahraman anlayışı içinde göstermeye çalışmıştır. Bu nedenle Cavid hem şiirlerinde hem de oyunlarında savaş temasını işlemiştir. Şairin savaş temalı eserlerinden biri de *Siyâvuş* trajedisidir. Eser, Firdevsî’nin *Şahname* destanındaki motiflerden hareketle yazılmıştır. “Ancak Cavid, büyük Firdevsî’yi tekrarlamamış, tam tersine İran-Turan çatışmasının anlatılmasından oluşturulan *Şahname*’de olduğu gibi, insanları ve ilişkileri yakınlaştırmamanın yollarındaki engelleri anlatmaktadır” (Aliyeva ve Ahmedova 22).

Burada olaylar iki düşman hükümdarın sarayında ve ordusunda geçer. *Şahname* kahramanlarından Sührab ve Siyâvuş’un trajik kaderleri okuyucuyu zaman zaman düşündürmüştür. Çünkü her iki tarihi- efsane kahraman da İran- Turan savaşlarında belirleyici rol oynamış, barış misyonunu üstlenerek yüzyıllardır birbirine düşman olan bu iki halk ve ülkeyi barıştırmayı başarmışlardır. Ancak kötü güçlerin güçlü etkisi ve baskısı altında bunu yapamamış ve hayatlarına trajik bir şekilde son vermişlerdir. Hüseyin Cavid bu konuyu ele alırken, İran ile Turan arasında uzlaşmacı bir tavır alan Siyâvuş ile buna engel olan güçler arasındaki güçlü çatışmayı bazen romantik, bazen gerçekçi resimlerle yansıtmak istemiştir.

Şüphesiz Cavid burada romantik görüşlerine karşılık gelen sosyal-felsefi fikirler üzerinde düşünmekteydi. O, öncelikle insanın kaderi, adalet

ve özgürlük, toplumdaki ahlaki güzellik gibi konulara değinmiş ve bu düşüncelerini çeşitli karakterdeki insanların imajlarına yansıtmayı başarmıştır. Ancak bu fikirler, soyut insani niteliklerin tanımlanmasıyla değil, somut sosyal sınıf konumlarında duran insanların maneviyatının yansımalarıyla ifade edilir. (Efendiyevev 138).

İlk perdenin her iki sahnesi de Siyâvuş gibilere yer olmayan saray yaşamının iç yüzünü gösterir. Büyük bir sevinç ve mutlulukla, saldıran düşman ordularına karşı savaşmak üzere Keykavus'tan Rüstem'le birlikte yürüme emrini yerine getirmek için koşar.

İkinci perdenin ilk sahnesinde Turan'ın Belh Kalesinin karşısında İranlıların inşa etmek istedikleri kalenin yapımı anlatılmaktadır. İşlerinde yavaş davrananları harman makinesiyle cezalandıran işgal memurları, türkü söyleyerek coşkuyla çalışan bennalar⁶, çalışkan kızlar ve kadınlar, canlı resimlerle tasvir edilir. Özellikle bennaların söylediği türküler dikkat çekmektedir. Ancak bu düzenli çalışma ritmi okuyucuda ve izleyicide neşe ve mutluluk uyandırmaz, tam tersine, okuyucuyu kederlendirir ve üzer. Çünkü adaletsiz bir toplumu korumak için zorla yapılan bu çalışma, kalenin yapımında çalışan insanları da okuyucuyu da mutlu edemez. Sınırdaki yaşayan çalışkan insanların hayatı oldukça zordur. Bir yanda Turanlı ve İranlı askerler, çeşitli yağmacılar halkı yağmalamak ve mallarını almakla meşgul. Ne Afrâsiyab ne de Keykâvus sarayı bu konuda hiçbir şey bilmez. Bu küçük yağma ve baskın haberlerinin abartılarak yöneticilere iletilmesi, devletler arasında gerginliğe neden olur. Kontrolsüzlük nedeniyle sarhoşluk ve soyguna yönelen sınır muhafızlarının ve çetelerinin suçluluğu köylüler ve liderleri Altay tarafından doğrulanmaktadır.

Hüseyin Cavid savaşla ilgili düşüncelerini son dönemlerde sürdürmüş ve son oyunu olan *İblis'in İntikamı*'nı yazmıştır. Bu oyun Birinci Dünya Savaşı'na karşı tepki olarak *İblis* trajedisinin mantıksal devamı olarak kaleme alınmıştır. Eserde yer alan İblis, Arif ve Rana karakterleri aynı zamanda *İblis* trajedisinin de kahramanlarıdır.

İblis trajedisinde bile Birinci Dünya Savaşı tasviri arka planında savaşın insan hayatı için bir felaket olduğunu yüksek sanatsal üslupla tasvir eden oyun yazarı, yeni eserlerinde de bu düşüncesini sürdürüp geliştirerek, faşizmi hümanist idealler açısından değerlendirir. Oyunun çatışması bu karşıt fikirlerin (hümanizm ve faşizm) karşıtlığına dayanıyor. (Efendiyevev 203).

Sonuç

Azerbaycan romantik edebiyatının ünlü temsilcilerinden olan Hüseyin Cavid'in piyesleri Azerbaycan'ın yanı sıra tüm Türk dünyası için önemli bir söz hazinesidir. Cavid'in oyunları ağırlıklı olarak lirik-romantik veya romantik-felsefi eserlerden oluşur. Bu eserlerin çoğunda olay örgüsü işaretleri ve karakterler yoktur. Bu eserler Hüseyin Cavid'in lirik-romantik monologlarından örülmüş gibi görünmektedir. Hayata ve insanlara karşı romantik tutum, sanatsal ve felsefi genellemeler bu şiirlerin ana yapısını belirler. Tarihi olaylar, savaşlar, savaşın getirdiği facialar yazarı her zaman düşündürmüş ve o, eserlerinde tüm bu olaylara isyan bayrağını çekmiştir.

Hüseyin Cavid, ulusal sınırlamaları tanımayan, daima insani sorunları gündeme getirmeye ve küresel sorunları çözmeye çalışan büyük bir filozof, şair ve oyun yazarıdır. Eserlerinin her birinde dünya halklarını birliğe, dostluğa, barışa çağıran evrensel bir fikir, ebedi bir

⁶ Her türlü bina yapan, yapı kuran, oluşturan kişi.

düşünce, güçlü bir hümanizm vardır. Hüseyin Cavid, trajik hayatlar yaşayan kahramanlarının hikâyesini sonuna kadar takip ediyor. Hem trajedilerle dolu yaşama hem de başkahramanları trajik kişilikler olan aile dramlarına karşı çok duyarlıdır. Şair, toplumdaki eşitsizliğin ve gönülle akıl arasında oluşan uçurumların ortadan kaldırılmasının mümkün ve gerekli olduğunu ileri sürmektedir. Bundan çıkış yolu, kalpteki küçük duyguları, egoyu, olumsuz tutkuları silmek, boğmak ve yok etmektir. Cavid'in eserlerinde tasvir edilen birtakım olumlu imgeler, manevi arınmayı (katarsis) ve kâmil insanlığa ulaşmayı başlıca ölçüt olarak ele alır.

Hüseyin Cavid'in *Şeyh Senan*, *İblis*, *Peygamber*, *Topal Timur*, *Hayyam*, *Knyaz ve Azer* gibi eserleri, insanlığı ilkelikten mükemmelliğin zirvesine yükseltmeyi, hayatı baştan aşağı değiştirmeyi amaçlamaktadır. Acı, yas ve sıkıntıyı güzellikle harmanlayan, şiirsel bir dille ele alan, şiiri müzik düzeyine çıkarma, bireysel düşünceyi ideale, kişisel mutluluğu ortak mutluluğa dönüştürme yolundaki sanatsal ve düşünsel arayışlarının sonucu olarak dikkat çekmektedir. Bugün bile onun zengin sanatsal mirası, bir takım güncel problemler ve çeşitli bilim alanlarının yönleri açısından analiz için zengin materyal sağlamaktadır.

Kaynakça

- Aliyeva, Aynure ve Ahmedova, Sevil. Azərbaycan Edebiyatının Söz ve Fikir Adamı Hüseyin Cavid. F. Köçerli adına, Bakü: Respublika Uşag Kitabhanası, 2017.
- Cavid, Hüseyin. Seçilmiş Eserleri, 3. Cild. Bakü: Yazıcı Neşriyatı, 1984.
- Cavid, Hüseyin. Seçilmiş Eserleri, 4. Cild. Bakü: Yazıcı Neşriyatı, 1985.
- Ceferov, Cefer. Azərbaycan Edebiyatında Romantizm. Bakü: Elm Yayınevi, 1960.
- Efendiyev, Timuçin. Hüseyin Cavid'in İdeyalar Alemi. Bakü: Yazıcı Neşriyatı, 1985.
- Esgerzade, Lütviyye. "İblis Şark Mitolojisinin Tipoloji Tahlili". Azərbaycan'da Bilimin İnkişafı ve Bölgesel Sorunları. Bakü: Nurlan, 2005.
- Esgerzade, Lütviyye. "Hüseyin Cavid: Pedagojik Düşünce, Eğitim ve Öğretim Konuları". Azərbaycan Mektebi 4 (2022): 55
- Garayev, Yaşar. "Cavid: Senetkar ve Tarih". Azərbaycan Jurnalı 8 (1982).
- Guliyev, Elman. Türkiye Türk Edebiyatı. Bakü: ADPU Yayınları, 2003.
- Kemal, Namık. Türk Büyükleri Dizisi 63. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1987.
- Memmed, Tahire. 20. Esr Azərbaycan Dramaturgiyasında Klasik Eneneler. Edebi-Nezeri Meczua. Bakü: Nafta-Press, 2004.
- Rehimli, Turane Turan. "Hüseyin Cavid Yaradıcılığı Milli-Mənəvi İdealın Formalaşması Kontekstində". Edebiyat Gazetesi (2016): 6.
- Veliyeva, Sona. Hüseyin Cavid Edebî Mirasının Poetikası. Bakü: Zerdabi Neşr MMC, 2019.
- Veliyeva, Sona. "Hüseyin Cavid Yaradıcılığının Xüsusiyyətləri". 27.02.2024. Sona Veliyeva. İnternet. 02.12.2024. <https://sonavaliyeva.com/az/meqaleler/488/huseyn-cavid-yaradicili-inda-janr-xususiyyetleri-sona-veliyeva-yazir/ET>.